

Narod sirota, zdrav, trikrat zdrav!
Narod Frančišek, zdrav, trikrat zdrav!
Pojdi kakor te Bog je poslal:
vsem boš besedo o pravem — o tihem —
veličju prinesel:
vsem, pod božjim solncem ugret,
v dalj bo zavonjal češminov cvet...

Zdrav, tisočkrat zdrav, moj narod Benjamin!
Zadnji med brati — najdražji brat!

O, kako čudno dehti češmin!

Pa najsi se kakorkoli zgodi
— v božjih, v dobrih rokah je vse —
naj živ ali mrtev — v svet
dehtel bo češminov cvet.

Pa naj živi in se razbohota,
ali — ali — tudi da nam umre:
meni edino češmin dehti,
meni češmin se nikdar ne ospe...

NA REKI

TINE DEBELJAK

Visoko gorí čas v opoldán.
V stoječe vodé sva se s čolnom zanesla,
pale so roke, oči in vesla
v lepo trudnost.

Kot cvet na visokih vodah visiva,
zibljeva v vetru se polnem medu;
ostro v oči se žar solнца razliva —
draga, zapri oči v lepem snu:
pesem ti pojem...

O, zibaj se čoln na temnih vodáh,
deklica moja v njem spi —
kot dete je dobra v mojih rokáh —
o deklica moja, le spi
s senco čez moje srce!

Solnce stoji v najvišjem loku,
vôde so razmaknile se v najširši krog.
O, v čolnu sva kot na blaženem otoku:
iz svete tišine se sklanja nad naju
sam dobri Bog...

NA PRELOMU

FRANCE SELJAK

1.

Visok človek, upognjena pleča, redki lasje, siva ozka brada, globoke, vdrte oči in viseče, šepetajoče ustnice. Na kolenih časopis; porasla žilnata roka je zatrepetala.

»Mislil je, da ne more živeti, zato je pogledal v samokres...«

Upokojeni učitelj Rafael Leban je že v mladosti iz navade govoril sam s seboj. Na starost se je pomenkoval po ure in ure. Še pred letom bi se bil razburil:

»Kaj se to pravi: ni mogoče živeti! Vse je mogoče!«

Tega dne — bilo je v jeseni, ko je že listje rumenelo in odpadalo — je pomislil globokeje. Jekleni nazori, ki so mu v slednji stiski kazali ravno pot, so se zamajali. Vprašal se je:

»Samo mislil je? Tako je zapisal časnikar, ki se mu zdi človeško življenje prav tako površno kot njegov poklic. Ali je ta mož razmišljal o vzroku? Vsako dejanje mora imeti svoj globok vzrok.«

Leban je sedel v kuhinji na stolici, ki jo je bil iz starega zaboja sam naredil. Zdajci se mu je telo še bolj upognilo, glava mu je zlezla nizko na prsi.

»Včasih v resnici ni mogoče živeti... Nekateri ljudje še samokresa nimajo in ne znajo z njim ravnati...«

Dvignil je glavo: ali ga ni poklicala žena?

Šel je iz kuhinje, stopil skozi prvo sobo in odprl vrata v spalnico. Na postelji je ležala žena: bleda, suhljata. Le temne oči in koštanjevi lasje so bili neznano živi, vse drugo se je zdelo mrtvo.

Pogledal je družico z usmiljenjem, obenem z nejevoljo: saj ti ne morem pomagati! Koščena roka se je leno zganila na odeji. Ustnice so se premaknile prej nego je mož vprašal: »Rada bi jedla šató.«

Mož je molčal; oči so se odtrgale od koščenih rok in obstale na stenskem koledarju. Veliki črni številki: 27. »Treba je jajca in vina,« je pomislil. Tridesetega mu izplača banka pokojnino. V mošnjičku je tičal invalid za dvajset stotink. Otroci so ga bili položili pod tramvajška kolesa, da bi videli učinek, in so pozabili nanj. On ga je bil po-

bral in shranil. Ta novc se mu je zazdel v tistem trenutku tako vsegamogočen, da je pokimal bolnici:

»Tako!«

Opotekel se je iz sobe, skozi kuhinjo. Na stopnicah je otipal papir v žepu, steklenico v rokah, dvajsetico med prsti. Ta je bila komaj podobna novcu. Vsakdo bi mu jo vrgel pod nos: »Gospod Leban, Vi se šalite. Ej, Vi ste stiskač!« In vendar: človek, ki nosi tesnobo v srcu, bridkost v duši, se ne more šaliti. Dvajsetico je spustil nazaj v mošnjiček. Če bi bila tudi dobra, bi ne zadostovala.

Stopil je na cesto, ki se je prašna in zapuščena vlekla med redkimi hišami in se izgubljala med vrtovi in polji. Tovorni avtomobili in številni vozovi so od jutra do večera stresali okna in dvigali prah. Ob cesti so tekli zaprašeni starinski zidovi, delavnice, nizka skladišča z zamreženimi okni, okrnela drevesa. Pročelja hiš so imela zlokoben izraz: hiša, v kateri je stanoval upokojenec, je bila s šrapnelskimi kroglami zaznamenovana, pegastemu obrazu podobna. V pritličju gostilna za voznike in mešetarje, na dvorišču mize, kegljišče, greda z lilijami, ranjena vinska trta, ki nikoli ni rodila. Opletala je gole zidove enonadstropnega, dvorišče meječega prizidka. V tistem prizidku, ki je pred vojno služil za hlev in šupo, je bil uredil krčmar dvojce stanovanj »za uboge«. V pritličju z eno sobo in kuhinjo je stanoval jetični železničar s svojo ženo in tremi otroki. V prvem nadstropju je stanoval Rafael Leban s svojo ženo. »Oprostite,« se je opravičeval vsakomur, »tako imamo. Vojna nam je vzela«. Omara in miza, ki jo je bil zbil iz starih zabojev, sta bili pokriti s pisanim blagom. Peljal je znanca iz kuhinje v prvo sobo in se je znova opravičeval: »Tudi tu ni drugače. Vojna!« Stisnil je pest. Ob steni je stala omara za obleko, na omari brez števila drobnih spominčkov in nekaj knjig. Iz kota je gledalo stojalo za knjige — njegovo delo —: učne knjige z učiteljišča, šolska beberila, knjige Slovenske šolske matice, kakih pet romanov. V drugem kotu je bilo stojalo za cvetice, na njem razbit kipec: čitajoča deklica; žena ga je bila prinesla z doto. Mizica in stol; ob steni posteljne vzmeti, pogrnjene z rdečim, pobledelim pregrinjalom — izza ženine bolezni njegova postelja. Na stenah so visele slike, fotografije in diplome v okvirih.

FRANCE GORŠE: DVE SESTRICI, 1929

V zadnjo sobico ni peljal nikogar. Razen široke postelje, omarice, stola in razbitega zrcala ni bilo v nji ničesar. Le Marija Pomagaj se je nasmihala iz temnega okvira. Če je stal Leban na pragu, je videl v zrcalu sebe in njo ... Okrog viseče luči je bila ovita pola rdečkastega papirja. O taki luči je njegova žena sanjala že od poroke. Luč nikoli ni gorela; v temi sta se slačila in spravljala spat.

V tej sobici je žena največ prebila. Brskala je med odrezki, trakovi, gumbi in spomini; krpala, mislila in vzdihovala. Zdaj je že drugi mesec ležala bolna. Zdravnik je dolgo preudarjal, zmajal z glavo, slednjič predpisal zdravila in dieto. Žena je pila zdravilo, se držala diete tri tedne, nato je odklonila oboje.

»Kje boš vzela denar?«

Na to mož še pomislil ni. Le tega dne, sedem in dvajsetega, se je nenadoma spomnila, da bi jedla šató.

Malenkost: kozarec vina in jajce! Vendar je bila ta pot za Rafaela ena najbridkejših v življenju. Poznal je človeka, ki mu je bil zmanjkal stotak. Stopil je k zncu, mu pošepnil, že je imel stotak v rokah. »Kdo bi

mi dal srebrnik?« Vprašal se je in si odgovoril v eni sapi: »Nihče«. Ni dvoma, da bi mu ga kdo tudi daroval. Kdo? V največjem ponižanju izrečena in odbita prošnja bi mu bila bridkejša ko smrt. Čevljar mu je bil popravil čevlje, a on: »Danes nimam...« Ni se ga upal pogledati v obraz, oni pa se je šalil: »Eh, ne boste še umrli, ne...« Zmanjkal mu je denar za najemnino: »Porabil sem za zdravila in tako...« Krčmarica je zagodrnjala, kakor da se nje ne tiče: »Že prav.« Ves mesec je nosil radi tega težo na plečih. Kadarkoli je šel čez dvorišče, je stisnil glavo med ramena. Stopil bi od zadaj v kuhinjo: »Kozarec vina in jajce...« Pijanci pijejo na kredo, a njemu bi lahko dejali: »Dragi, še najemnine niste poravnali...« Priznal si je: prav bi imeli! Kako bi bilo mogoče drugače!

Stal je še vedno sredi ceste, ni vedel kam. Pri »Vinski trti« ga poznajo, v posebni sobi popivajo njegovi znanci. Upokojenci: bivši sodniki, profesorji, bančniki... Ostanek stare dobe; novi čas teče skozi njihove besede kakor skozi čistilo, a ostaja vsevdilj isti. Vstopil bi: »Vina za ženo... plačam čez tri dni«. Ne vrgli bi ga na cesto. Le spogledali bi se, morda bi se ga sramovali. »Sedi, Leban! Dolgo te ni bilo...« Podlesnik, rdeči meh napuha, bi mu posodil in dejal: »Z ostalim je lepa vsotica... Ne očitam; ne, ne!« Petran, stiskač, bi dvignil kupo: »Na, pij!« Če bi štel novce, bi dvakrat vprašal: »Koliko?« — Te predstave so bile tako žive, da so ga navdale z odporom do ljudi. Tako lahko je, a vendar — tako je nemogoče...

Črno oblečen gospod mu je prihajal nasproti. Ali je bila misel iz kakega romana, ali se je bila v tistem hipu sama od sebe nenadoma porodila v njem: nekateri tujei sežejo v žep, dajo in se več ne ozrejo... Gledal je, kakor da se mora pod vplivom njegovih vdratih oči zgoditi čudež. Gospod je obrnil pogled vanj. Ali je spoznal njegovo misel? Treba bi bilo reči le besedico. Že je stopil mimo, Leban se je obrnil za njim. Tudi gospod se je okrenil, segel v žep, izvlekel robec in šel dalje... Upokojenec je pogledal v tla, kakor da ga je sram pred seboj. Mnogo je ljudi, ki iščejo rešitve v cestnem prahu: ponočnjaki in pijanci sejejo denar... Težko naložen voz oglja je privozil mimo. Dva konja, voznik, črne vreče visoko nad njegovo glavo. Drobci črnega prahu so se med stresanjem usipali na belino ceste.

Ena izmed vreč se je bila napol razvezala, nekaj oglja se je usulo na tla. Leban je dvignil glavo, pozabil v hipu na lastno gorje in zaklical vozniku:

»Hej, oglje!«

Ogljar se je ozrl, skočil na cesto, uravnal vrečo, jo zavezal in izginil za vogalom. Za njim je ostala sled koles, črnega prahu in raztresenega oglja.

Leban se je ozrl, razgrnil papir po tleh in pograbil oglje nanj. V veži ga je srečala krčmarica. Leni obraz se je zganil v nasmehu:

»Ali ste kupili oglje?«

Povedal je po resnici in gledal v njene oči: ali bi vprašal? Za uvod se je opravičil: »V treh dneh plačam.«

»Ali smo vas terjali?«

Odšla je, preden je poprosil. Zrl je za njo, ki je zdajci stala ob samotnem pivcu in se šalila z njim. Bilo je nemogoče, nemogoče...

Stopnice so bile težke, težje kot prej. Vrata v kuhinjo je bil pustil odprta. Po prvem strahu se je nasmehnil: »Kaj naj mi ukradejo?« Oglje je stresel na tla. Stal je in gledal. »Rezi čaka.« In si je dejal: »Prve želje ji nisem mogel spolniti.« Vstopil bo, ona bo mislila, da nese v rokah skodelico kadečega se krepčila. Moral ji bo povedati, lagati ne sme... Kako je mogel prej reči: takoj?

Obstal je v prvi sobi. Imenoval jo je »svojo sobo«. Ni imel toliko moči, da bi stopil dalje in povedal resnico. Včasih je udaril ko strela: »Rezi, tvojega očeta so pokopali«, dasi je vedel, da bo zavpila in se zgrudila na kolena. Zdaj ni mogel reči ponižno, plaho: »Nimam... Potrpeti moraš.«

Naslonil se je s komolcem na omaro in si podprl glavo. Pred njegovimi očmi je zrasla majhna, krvava točka, iz katere so se cepili in širili kolobarji. Z divjo naglico so brzeli pred njegovimi očmi. Bilo mu je, kakor da sproti požirajo luč, on se pogreza v temo. Mrzel pot ga je oblil po vsem životu.

Potegnil je z roko preko čela in izbrisal omotico. Ni bilo več kolobarjev ne krvave točke, le noge so se mu tresle. Ozrl se je po sobi...

2.

Slednji predmet v sobi ga je spominjal preteklosti, na vsa leta od detinstva do tistega dne. Nad omaro je visela pobledela podoba njegove matere: suhljata ženica drži

na kolenih izmučene roke. Oče je bil trd in je zametaval take reči; mati se je bila dala slikati na skrivaj, da je zavezala sinu svojo podobo v culo, ko se je napotil v šolo. Za sliko je bil zataknjen šopek posušenih poljskih cvetic in trave. Utrgal jih je bil pred leti na tistem travniku, na katerem je kot deček pasel živino v deževnih jesenskih dneh. Posušene bilke, ki so se mu drobile med prsti, so ga spominjale na vrbovo piščalko, na pastirske pesmi in ognje, na pečen kostanj in krompir, na mraz in meglo. Bilo je v tistih samotnih urah toliko lepote, da vse življenje ni ugasnil spomin nanje. Pa je brat dorasel v hlače in postal pastir, mati je vprašala: »Ali hočeš belega kruha, pečenke in vina?« Oboje bi bil rad imel, mati mu je razložila: »Če boš šolnik, boš jedel pogačo, a pečenko, če boš novo mašo pel.« Ob odhodu ga je objela: »Da boš maševal za mojo dušo.« Mati mu je kmalu umrla, a on ni maševal; v latinski šoli je padel in postal učitelj. Oče mu je povedal naravnost: »Od mene ne računaj več podpore; dovolj si prejel.« Sin ničesar ni terjal, prišel je vsake počitnice domov, dokler oče ni umrl. Za njim je umrl brat, ki je zapustil ženo; ta se je v drugič poročila. Rodna hiša je postala tuja. Na dom in na mladost ga je spominjala le pobledela slika, suhe cvetice in trava.

Poleg materine slike je visela fotografija abiturientov njegovega letnika. Dvanajst mladih, zdajci docela neznanih obrazov. Kdo je blede mladenič v prvi vrsti na levisi? Le globoko vdrte oči in plašen, uslužen nasmeh na ustnicah imata morda še kaj podobnega. Rafael se je vselej grenko nasmehnil svoji podobi. Večina teh ljudi je umrlo. Trije živé v Sloveniji, eden izmed njih se je izgubil v Ameriki. Med njimi je sedel debel tovariš z drznimi očmi in polnimi ustnicami. Ta je govorančil ob vsaki priliki in obljubljal, da postane narodni voditelj. Kaj je iz njega? Posestvo ima, na prsih nosi znak: snop in sekirico.

Obrnil je pogled od njega, oči so se zazrle v sliko, na kateri je stala in sedela večja družba. Spomin na dni narodnega navdušenja. Takrat je učil peti narodne pesmi, pomagal ustanoviti čitalnico, trepetajoč nagovor je imel na ljudi. V krogu čitalničarjev sedi narodni voditelj in gleda z bridkoresnim izrazom v obrazu. On je blizu njega, skoraj naslanja se nanj. Istega večera mu je bil

bridkoresni gospod položil roko na ramo: »Na Vas se lahko oprem. Naše geslo ni: vse za vero, dom, cesarja — ampak: vse za narod, svobodo in napredek. Zapomnite si!« Leban je molče prikimal, a je v dnu duše vzdrltel. Med toplim narodnim čuvstvom in med vdanostjo do vladarske hiše se je bil v njegovi notranjosti tih, a vroč boj.

Sredi stene ob kuhinji je sameval v prevelikem pozlačenem okviru upokojitveni odlok. Na njegovem mestu je prej visela slika cesarja v vladarskem ornatu. Ob petju cesarske pesmi so mu vselej stopile solze v oči. Že iz mladosti ga je vsak neuspeh monarhije, o katerem je bral v zgodovini, bolel. Z muko je poizkušal najti soglasje med idejami vseslovanstva, ki so zdaj zdaj pronicale iz družabnih pogovorov, in med vcepljeno ljubeznijo in vdanostjo do vladarja. Iznašel je enostaven način: pod cesarjevo sliko je pripel slovensko trobojnico. Nasmehnil se je in se vprašal: »Zakaj bi se prav to dvojje izključevalo?«

Zdaj ni bilo ne enega ne drugega več. Na mestu, kjer je visela trobojnica, je bil prilepljen izrezek iz starega časopisa. Na izrezku je bila naslikana družba gospodov, ki so mu bili povsem neznani. Včasih je dolgo stal pred njo in motril tuje obraze, kakor da se ne more spomniti, kje jih je že videl. Suhi gospodje, le eden debel med njimi, ta nosi surko, a drugi zalisce in črne brade... Naveličal se je obrazov, zrl v naslovne črke lista, bral njegovo ceno in ceno naznanil... Če bi bil vprašal Lebana v njegovih zornih letih po političnem mišljenju, bi bil molčé vzel iz žepa zmečkani izvod tega lista. Posojal ga je nekateremu župniku, ti so mu dajali njihove liste v zameno. V privatnem razgovoru so si priznali z ozirom na pisanje časnikov: »Ljudstvo bo podivjalo.« Nekateri so imeli take besede za sentimentalnost. Darwinovo razvojno teorijo je pobijal z ogorčenjem in hodil redno k maši. Kljub vsemu je prišel v navzkrižje z župnikom, temnogledim in molčéčim gospodom, ki ni prej dvignil glave, da ga je on pozdravil. Ta mu je očital: »Vi imate naročene take in take liste.« Učitelj se je zavzel in v zmedenosti iskal primerne opravičila: »Posojeval sem jih tudi vašim sobratom.« A župnik trdo: »Jaz jih nočem.« Rafael Leban je stal na mestu, globoka užaljenost, pomešana z odporom, je okamenela na njegovem obrazu. V družbi se

je razburil: »Kaj boste počeli brez vere? Kako boste vzgajali brez strahu božjega?« Morda dvakrat, trikrat v življenju se je na tihem vprašal: »Ali ima vera edini smoter, da z njo vzgajamo deco?« In si ni jasno odgovoril.

Rafael je še vedno stal sredi sobe, nekaj ga je nemilo zbolelo. V toku misli ga je zdajci zadelo isto vprašanje. Odrtrgal je pogled od razpela, oko je obstalo na temni sliki poleg njega. Ženin in nevesta; on s šopkom, a ona z vencem na glavi. Tu je sebe laže spoznal kakor na sliki abiturientov: že mu je poganjala črna brada. Nevesti se je čudil; je li to njegova žena? Le oči, le lasje so njeni.

Solnčna vas z nizkimi hišami... Po vasi je hodila poštna ekspeditorica z visoko frizuro in brezizraznimi očmi. O počitnicah je prišla za njim na morsko obal. Prve dni sta nabirala školjke na obrežju in vzdihovala. Slednjič sta se slikala z glavo ob glavi. Rafael je naredil iz školjk okvir in del fotografijo vanj. Prešle so počitnice: vsa vas je izvedela, kakšna slika visi nad njegovo posteljo. Neka večera sta se z ekspeditorico vrnila z izprehoda in se nista sestala več. Nikomur ni zaupal vzroka, še svoji ženi ne. Rezika, hči krčmarja, pri katerem je stanoval, ga je slišala, kako je dolgo v noč hodil po sobi. Proti jutru je vzel iz školjkovega okvira fotografijo in jo raztrgal, na njeno mesto je del materino podobe. Pri kavi ga je Rezika globoko pogledala, izraz sočutja je bil v njenih očeh... Rafaelu se je zdelo, da je zdajci prvič opazil to dekle. Njene oblike, obraz, govor — vse je tako vplivalo nanj, da je vzdrhtel. Tudi ona ga je gledala s posebnim bleskom, kakor da ga gleda z golo dušo. Ko jo je zasnuhil, mu še verjela ni.

Od zakona sta pričakovala več nego sta našla. Prvo razočaranje se je umaknilo treznemu preudarku. Postala sta molčeča, globoko v srcu sta se ljubila. Rodili so se jima otroci in umirali zapovrstjo. Tri stvari mu je leto za letom naročal oče, ko je še hodil v šolo. »Da se naučiš nemščine, da si sezidaš hišico, da si prislužiš penzijo!« In ga je sam učil: »Kruh je prot, meso je flajš, vino je vajn.« Nemščino, to Koromandijo vseh jezikov, je znal. Z ženo sta štedila, kupila v bližini mesta zemljišče in zidala hišico. Ko je bila pod streho, sta se od ganjenosti razjokala. Dala sta jo v najem, da bi dočakala pokojnine, starih let in mirnega počitka.

Izmed otrok jima je ostal živ le sin Božidar. Vzgoja tega edinca je bila dvorezna: oče strog, mati popustljiva. Po značaju je bil čudaški, rdečelas; v šolo ni maral, silil je v trgovino, »da postane bogat«. Oče je zrl v njegovo gladko polizane lase in v gizdavo obleko: »Kaj bo iz tebe? Baron Nemanič?« Sin je vse večere plesal in telovadil, se rad oblačil v kroj, očeta se je sramoval: »Čemu prihajate v oguljeni obleki v mesto?« Oče ga je gledal globoko v dušo, opazil prepad med njima, postalo mu je grenko. Nekaj svinčeno težkega je ležalo v njunih očeh, kadar sta se spogledala. Mati ga je oboževala in mu pritrjevala v vsem. Le tedaj, kadar je Božidar zagorel v sovraštvu nad vsem, ki niso bili kot on, je ponavljala: »To ni prav, to ni prav...« In se je obrnila do moža: »To ima od tebe.« Rafael je odgovoril: »Ljubezen do svojega bi moral imeti od mene, ne sovraštva do tistega, kar je drugih...«

Razočaranje nad sinom ga je globoko zadelo, dasi tega nikomur ni potožil. Včasih se mu je zdelo, da njegovo življenje nima smotra. Vzljubil je šolske otroke tem bolj, a je tudi v to ljubezen kanila kaplja strupa. Bobneči glas mu je šumel na uho: »Učitelj, ki ni ne krop ne voda, stori več slabega nego dobrega.« Iz dna ranjene duše je kričal: »Povejte, kakšen naj bom, kako naj delam!«

Na omari je stala prazna šrapnelska vaza, na nji sta bili vrezani letnici: 1914—1918. Res, nemogoče je s tako revnimi potezami izraziti toliko gorja, kot sta ga vsebovali ti dve letnici in črta med njima. Leban je poizkusil grenkost begunstva, izgubil je vse, hišico so mu razbile granate. Bel kruh se je umaknil črnemu, še tega ni bilo. Sin je pisal nemško pisane dopisnice z bojišča, polne navdušenja in samohvale. Rafaela je stresnilo. Studilo se mu je prelivanje krvi. Kar je bilo svetega in dobrega, je ležalo pogaženo v prah. Vsaka stvar, še čednost in poštenje, nečistost in podlost, je dobila svojo novo ceno... Leta trudnosti in obupa so tekla po polževo v zamolkli muki. Ob umoru ministra Stürgkha se je Leban zgrozil nad seboj: globoko v duši je odobral dejanje. Monarhično čuvstvo je z zadnjim plamenom gorelo v njegovem srcu. Jugoslovansko deklaracijo je znal na izust. Vse se je rušilo in pretvarjalo... V dneh medvladja se je opijanil od slovenskih zastav. Hkratu so se najdrznejše

sanje spremenile v trpko resnico. Žena je vesela pripovedovala: »Božidar je živ; nastanil se je v Trstu.« Rafael je ni slišal. Tuje čete so korakale po ulicah, tuje zastave so visele s poslopij. Tuja govorica je odmevala od zidov. Leban je grenko zaskrbelo. Debeli tovariš ga je udaril po ramenu: »Kruh in pokojnina — vse je zagotovljeno.« Vendar je bila bridkost še v tem. Štirikrat je obhodil porušene stene svoje hišice, vsakokrat je sklonil glavo globokeje na prsi. Zajokal bi bil.

Ponoči in podnevi je mislil, kako bi dvignil hišico iz razvalin. »Vojna odškodnina«, so šepetale ulice in gostilne. Vzdrhtelo mu je srce. Sredi radostnih sanj je prišel Božidar, Leban se je začudil: »Odkod pa ti?« Ta je bil zdajci starejši, stopil mu je nasproti in se mu je smehljal. V tistem hipu sta si postala bližja. Pri tretjem kozarcu je sin povedal, da se ženi.

Oče se je razposajeno zasmel; nekaj veselega je bilo v misli, da se mu sin ženi. »Kakšna bo ženka? Ali zaslužiš, da bosta lahko živela?« In mu je sin odgovoril: »Lepa je in bogata. Irma ji je ime.« Nato je pogledal očeta naravnost v oči in dejal: »Vsega še nimam. Malo mi boste pomagali.«

Ob tem spominu se je Rafael globoko upognil. Z očmi je iskal stolice, da bi sedel. Hkratu se je vzravnaval, uprl pogled v sliko, ki je bila pritrjena z žebli na steno in se tiho, po prstih pomaknil do nje.

Kolikokrat mu je bilo žal, da svoje hišice ni dal slikati. Izmed papirjev je bil izvlekel prašen načrt, ga prevlekel z živimi barvami in ga pritrdil na steno. Dasi ga je pogled na sliko vselej zbolel, se ni mogel premagati, da ne bi pogosto uprl oči vanjo. »Glej,« je dejal časih ženi, »to je najina hišica.« Žena je molčala. Vedela je, da leži rahel očitek v moževi besedi. Sinu je z vso silo ugovarjal: »Meni je dejal oče: zdaj si prejel dovolj — in nisem ga več vprašal.« Rezi pa je vsa trepetala: »Nekaj mu morava dati...« Prodal je razvaline hišice z zemljiščem vred. Ko je držal denar na dlani, se mu je zdelo, da se mu polovica njegovega življenja v bolečini zvija med prsti...

3.

Leban se je s težko muko odtrgal od slike in šel po prstih od stene. Bal se je, da ga sliši žena. Njegove oči so be-

FRANCE GORŠE: VESELA PRIJATELJA. LES, 1929

gale, kakor da bi izmed vseh predmetov rade izluščile vsaj en sladek spomin. Spomin romanja na Trsat; takrat sta bila z ženo še mlada in sta se gledala vso pot. Ogorek hôtela »Balkan«, ki mu ga je prinesel znanec... Ležal je ob šrapnelski vazi; ni ga vrgel proč, saj nihče ni mogel spoznati, kaj pomeni. In bilo mu je, kakor da se okrog tega koščka zogljenega lesa suče stotero bridkosti in ponižanj povojnega življenja.

V prvih dneh se je na šolskem svetu zapupno nagnil do znanca: »Ali bomo morali priseči?« Vsaj tega ne. In še ni dvignil glave, še eno vprašanje se je skrivalo v njegovem srcu: »Ali bomo poučevali slovensko?« Oster pogled ga je zadel, da se je zdrznil: »Pa kako misliš, da bi... Po turško?« Osramočen se je umaknil, a bil je olajšan: »Vsaj to...« To je bilo takrat...

Pričelo se je novo življenje. Ali je bilo za las podobno prejšnjemu? Leban je tesno občutil, kako neizmerno se je svet spreme-

nil. Še otroci so bili drugačni. Šola mu je postala v muko. Štel je leta. Štiri, pet let...

Priučil se je novi dobi, novim otrokom, novim ljudem. Vse je bilo bolj nemirno, površno. Iz srčne želje je imel novo vladavino za kratkotrajno. Hladen razum in mirovne pogodbe so govorile proti temu. Meč je postavil meje, Rafael je sklonil glavo in se vdal. Skušal je najti soglasje med narodnim čuvstvom in lojalnostjo do države. Ne ob zastavi ne ob himni se mu ni ogrelo srce. Na prelomu dveh dob je ostal brez korenin, svoje notranjosti z obstoječim ni mogel spraviti v sklad. Storil je vse, kar so mu veleli, a je ostalo vselej nekaj grenkega na dnu. Nekoč se je razburil in ni hotel razobesiti državne zastave. Mahal je z rokama: »Naj me zaprejo!« To je bilo takrat, ko je prejel v dar ogorek »Balkana«, iz katerega so se kadile črne saje v njegovo dušo. Iz njega je vstajalo sovraštvo... Spoznal je, da ne dela tistega, kar misli in čuti in se je zgrozil nad hinavstvom, kakor da je nena doma zagledal svojo spačeno podobo v zrcalu. Občudoval je nekatere mlajše tovariše, v katerih družbi se je pomladil. Odkod so prišli ti ljudje?

Trepetaje je stal pred šolskim nadzornikom, ki je kazal velike rjave zobe, kakor da ga hoče ugrizniti. »Gospod Leban, vpišite se v sindikat!« Vrtel je svinčnik med debelimi prsti in čakal. »Kakor hočete... Toda — prej ali slej...«

Leban se je ozrl. Za njim je stal mlad tovariš, pomenljiv nasmeh mu je igral na obrazu. Iz dna duše se mu je izvilo: »Ne!«

Besedica kot smrtna obsodba, vendar mu je prinesla olajšanje. Nadzornikov svinčnik je legel na polo papirja. »Addio!« Učitelj je gledal v znak na nadzornikovih prsih: snop in sekirica. Občutil je, kakor da mora v tistem hipu položiti glavo na snop in mu pade sekira na vrat... Obstal je za durmi. Smeh mladega tovariša je šel mimo njega. Že je izginil, Leban je stal na mestu.

Iznova je stopil k nadzornikovi mizi. Pogled mu je obvisel na znaku v gumbnici. Občutil je, kako drži glavo na snopu...

»Prej ali slej... Če je tako... me vpišite...«

Režanje v redkih, štrlečih zobeh je Leba na zbolelo. Nadzornikova misel je okamenela v zraku, on jo je videl razločno. Ali se je v resnici bal mladega tovariša, ki je stal

za njim? S solzo v očeh je spremljal nadzornikovo roko, ki je zapisala njegovo ime.

»Ali je še kaj treba?«

Nadzornik se ni ozrl po njem, ni mu dal roke. Rafael se je zadenski pomaknil do vrat. Za hip se je bil umaknil strah, zdaj je legla nova teža nanj.

Na stopnicah ga je čakal mladi tovariš. Leban ga ni poslušal ne razumel; dejal je, da se opraviči: »Vpisal sem se... Prej ali slej...« Dvoje mladih oči ga je zbadalo ko dvoje sulic; mislil je, da se bo zgrudil po stopnicah. Iz dna duše se mu je odtrgalo: »Kaj hočemo starci? Vi... mladci se borite. Bog vas živi!« Na vratih poslopja je stiskal mladeniču roko. Ta je hotel nekaj reči, a videč, da se v notranjosti starega učitelja dogaja nekaj divjega, je popustil.

Rafael je pretrpel najtežje notranje muke. Srečal ga je tovariš in ga pristrčno pozdravil, on je bil bolnega srca. Nikomur se ni upal pogledati v obraz, družbe se je izogibal. Prav tako se je izogibal tistih, ki so šli njegovo pot. Ali je mogoče služiti hudiču in zažigati kadilo Bogu?

Zgrabil je sredi ceste tovariša, ki mu je najbolj zaupal in ga stiskal za roko. »Reci, naj me izbrišejo... Z dušo sem ves med vami...« Tovariš ga je gledal: »Kaj to pomeni?« A on: »Nočem biti hinavec. Jaz sem se vpisal... Prej ali slej... Star sem... Saj se ničemur več ne morem ustavljati...«

»Za bojazljivca me imajo,« je šumelo v njem. »Naj me prezirajo, ne morem lagati.« Naglo se je poslovil. Neizmerno majhen, neizmerno ponižan je šel po cesti... In vendar je bil s srcem in z bolečino med tistimi, iz katerih družbe se je izbrisal. Nasmeh in pozdrave tovarišev je sprejemal kot miloščino...

Polagoma je uravnovesil dušo. Nikoli ni občutil lepote slovenskega jezika tako globoko, nikoli ga ni govoril s tolikšno ljubeznijo kot tedaj. Slednja beseda je pela, vsak glas je bil izgovorjen s sladkostjo. Cankarja nikoli ni maral, dejal je, da ga ne razume, zdaj ga je v šoli navajal. »Ah, lepota našega jezika!« je vzklikal pred učenci. Občutil je, kakor da nima nikogar več na svetu, še žene ne, in da ne more nikogar več ljubiti kot te otroke povojne dobe, razvajene in razposajene, ki ga niso razumeli in so mu grenili ure.

Voditelj mu je dejal: »Stari ste, ne ustrašujete jih več...« Priznal je, da je neiz-

merno trpel med njimi, sivel, gube so mu rezale obraz. Pa je poslušal dalje: »Prvi razred dobite. Le italijansko morate poučevati...« Rafael je ubogal. Nekaj dni je imela prvi razred drobna Sicilijanka. Venomer je brbljala: »Non capisco.« Otroci so ji rekli: »Mala piška.« Piška je odšla, Leban je stopil v razred, otroci so se začudili. Sedel je in gledal. Dolgo se je boril v sebi, slednjič je spregovoril: »Otroci moji.« Rafael je videl v mladih očeh blagodejni vpliv materinega jezika. Mali Petrček si je obrisal nos in se dvignil: »Piška je govorila, da je nismo razumeli.« Otroci v smeh. Leban je pomislil: moral bi govoriti, da bi me otroci ne razumeli. Vse drugo, tega ni mogel. Srce mu ni pustilo.

Nekaj lepega, mikavnega je občutil v tem prepovedanem. Kakor na smrt obsojeni, ki v smehu pove vse, kar ima na srcu, vedoč, da mu kazni ne morejo zvišati. Tiste ure so bile najbolj sladko razburljive, najlepše v njegovem življenju. Otroci so bili mirni, poslušni; on si je celo želel, da bi bili razposajeni. Vsako uro, vsako minuto je čakal, kdaj pride nadenj...

Voditelj ga je vprašal: »V katerem jeziku poučujete v prvem razredu?«

Lebanu je srce burno tolklo, delal se je mirnega. »Slovensko,« je odgovoril. Roke so se mu tresle.

»Človek, Vi si kopljete grob! Stari ste, ne boste zahtevali, da Vas nadzorujem...«

»Ne, ni treba!« je dejal Leban zamolklo. Misli je grenko: »Vi mi kopljete grob!« Pa se je nenadoma nasmehnil. Molče se je dvignil in odšel v razred.

Nepremično je gledal po otrocih. Bili so mu neizmerno ljubi in mili. Nekateri so bili nemirni, spogledovali so se, nihče se ni zasmel. Ali so spoznali, kaj se godi v njem? Ali ga vidijo v srce? Ali se tudi v njih tako grenko odločuje kot v njem? Zdaj ni šlo več za disciplinarno preiskavo, za izgubo službe ali pokojnine. Zdaj ni šlo več za njegovo osebo. Za vse nekaj drugega, višjega. Ali bo mogel spregovoriti s temi otroki v tujem jeziku? Včasih je mislil, da je to mogoče. Učiti v tujem jeziku, a misliti drugače. Tako kot se je vpisal v sindikat, a je mislil drugače. Nekateri mlajši tovariši se niso vpisali, a učijo otroke v tujem jeziku. To mu je bilo zoprno. Leban je sklenil v svojem srcu, preden je stopil v šolsko sobo.

Zdajci je šlo le za to, ali bo mogel spregovoriti... Če ne odpre ust, zanj tu ni več prostora. In če bo spregovoril, bo moral govoriti dalje. Zazdelo se mu je, da je vse skupaj le fizično opravilo in z duševnostjo nima opravka. Bolnik, ki je dolgo ležal na postelji. Skušal bo stopiti na noge — ali bo hodil, ali se bo zgrudil?

Otroci so postali nemirni. Zresnil se je. Udaril je z ravnilom po mizi. Naglo se je odločil in spregovoril: beseda je šla iz ust. Sprva se je ustrašil, kakor da glas ni njegov in nekdo govori za njegovim hrbtom. Nato je govoril dalje v eni sapi, kakor da se je beseda splašila in beži.

»Cari bambini! Da oggi in poi dobbiamo parlare e studiare in lingua italiana. Non piu in lingua slovena, che è la lingua dolce delle vostre madri... perche...«

Perche? Zakaj? Beseda se je ustavila. Otroci so gledali z nedolžnimi, razprtimi očmi. Sprva so se začudili, odprli usteca in niso več obrnili obraza od njega. Nekaj neznanega, zagonetnega, začudenega je okamenelo v potezah njihovih lic. »Kaj mislijo, čutijo; kako me sodijo?« Vse hkratu je spreletelo Lebana. Razen sodbe otrok se nobene druge sodbe ni bal. Perche? In ni vedel, zakaj. Ali vedo oni, ki so to ukazali?

Predolgo je mislil. Otroci so znova postali nemirni. Ali ne čutijo, slišijo, kako mu bije srce? Dvignila se je ena izmed deklic in vprašala:

»Prosim, gospod učitelj, ali se ne bomo več učili po naše?«

Prišlo mu je, da bi bil rekel: »Ne več.« Rad bi bil razodel srce v domačem jeziku in ga iztresel pred otroki. Potožil bi, povedal, kar bi vedel in znal, da bi ga otroci razumeli in ga po krivem ne sodili. Razjokati bi se hotel, objeti vse po vrsti, nato bežati iz sobe, iz vasi, v polje. Premagal se je, zatajil samega sebe. Dejal je trdo:

»Non capisco!«

Otroci so znova obstrmeli, se spogledali. V njihovih obrazih in v njihovih očeh je videl nekaj zaničevanju in očitanju podobnega. Iz splošnega molka se je dvignil Petrček in napravil dovtip kakor svoj čas pri črnolasi, drobceni učiteljici s Sicilije:

»Piška!«

Stisnil je glavico med ramena in se pomulil nazaj v klop. Nekateri so se zasmeli, drugi so zrl učitelja naravnost v oči. Imel

je občutek, kakor da sedi razred sovražnikov pred njim. Razburil se je, udaril z roko po mizi:

»Silenzio!«

Gledali so ga neznano tuje. Razumel je vso nemo govorico obrazov in oči. Tega ni mogel prenašati. Da bi zatrl to, je povzel iznova:

»Cari bambini... adesso... cari bambini...«

Ni bilo mogoče. Beseda je lepela na jeziku. Občutil je, kakor se mu slednja beseda trga kos telesa, kos srca, kos duše. Materin jezik je tako njegova last in last vsakega teh otrok, kakor je srce njegova last; zvezan z dušo in telesom iz pradedov v sinove in vnuke. Če je on prodal jezik in dušo za skledo leče, ali ga sme vzeti tudi otrokom, ki preplašeni sede pred njim in ga ne razumejo? Kaj so mu storili, da je v tujem jeziku zavpil nad njimi? Petrčku so se udrle solze, a on se je hotel pošaliti. »Piška!« Prav je imel! Nekoč je slišal igrati: »Lepa naša domovina«. Tedaj je jokal. V čitalnici je pel: »Buči, buči, morje Adrijsko«. Mravljinici so mu lezli po životu. Zdajci je občutil mravljinice ob slednji tuji besedi, ki jo je spregovoril pred prepadlimi obrazki, ob umrlem smehu otrok...

»Cari bambini...« Gledal je po klopeh, v grlu se mu je stisnilo. Nenadoma se je zavzel. Deklica, ki ga je prej vprašala: »Prosim, gospod učitelj...«, je jokala. In je gledal še po drugih obrazih: solze v očeh, nekaterim so tekale po licih.

To ga je neznano razburilo. Planil je med otroke, mahal je z rokama: »Čemu jočete? Čemu jočete?«

Kdo bi mu odgovoril? Oči so upirali vanj. Ena izmed deklic je zapiskala z visokim glasom. Otroci so kakor v megli plesali pred njegovimi očmi. Tedaj se je Rafael Leban zavedel, da joče tudi on, da je jokal že pred otroki, da mu vrejo solze iz dna duše, ki se krčevito zvija... Stežka se je ubranil, da ni planil v glasen jok. Vzel je klobuk in bežal na hodnik...

Nič več ni stopil v šolo. Prosil je za upokojitve. Gledali so ga začudeni: »Še dve leti«. Toda Leban je bil doživel v enem dnevu za deset let, skrušen je stal pred njimi: »Ne morem več, res ne morem več...« In je pristavil: »Živci, srcé...« Ni lagal: srcé, srcé...

Odlok o upokojitvi je visel na steni poleg izpričevala o učiteljski usposobljenosti. Med obema je ležala siva lisa: osem in trideset let službe. Mejnik dveh svetov. Rafael se je nasmehnil. Nemščina in pokojnina? Nemščine ne govori nihče več. Ostala je pokojnina. »Ali je vredno živeti?« se je vprašal. In si je ponovil iz časopisa: »Mislil je, da ne more živeti, zato je pogledal v samokres...«

4.

Rafael Leban se je predramil iz mučnih misli. Stal je ob upokojitvenem odloku, ni umaknil pogleda. Zavedel se je, da mora stopiti k ženi. Morda je zaspala... Tihota, ki je vladala v stanovanju, je bila neznano skrivnostna. Kaj se je zgodilo? Morda je omedlela, umrla... Pred dnevi mu je prišla mimogrede, podzavestno, grda misel: želel si je ženine smrti. Zakaj? Sklonil je glavo nizko, bičal bi se bil: zato, da bi lažje živel. V dno duše ga je postalo sram. V tej bolečini in kesanju je želel smrti še sebi.

Narahlo je odprl vrata v spalnico, vstopil in se ozrl na posteljo. Žena je ležala vznak in zrla z odprtimi očmi naravnost vanj. Rafael je uprl pogled na njene prsi, nato na roke. Iznova na obraz. Molčala sta: razumela sta se brez besed.

Rafael je imel občutek, da je ženo šele ta hip videl tako, kakršna je bila. Tako — od poteze do poteze — jo je videl takrat, ko je bila še dekle. Nato je bil njen obraz izginil nekje v življenju. Porodi, vsakdanje skrbi so se vrezavale vanj in ga spreminjale. Kaj mu govorijo vdrte oči, ki so izgubile blesk, a so pridobile v mirnosti in življenjski modrosti? Njena bledica, velika brada, usta z umrlim smehom, brez sledu poljubov? Rahle gube na čelu in na licih, kot je rahla dušna boleost, ki je človek nikomur ne razodene? Niti trohe radosti ni več na obrazu; nekaj drugega, neznanemu pričakovanju podobnega.

Umreti oba... Ta misel je objela Rafaela že v drugič. Strepetal je. Ali res ne more prenašati ženinih oči in molka? Morda je ne razume. Koliko je ljudi, ki se ne razumejo! Kdo je temu kriv? Neke temne, zamolkle sile, ki snujejo na dnu... Rezika je vzela Rafaela iz ljubezni. Ni si tajila, da si je obetala ob njem lepih, brezskrbnih dni. Odkar je bila šoli odrasla, je stregla gostom

in sanjala. Sredi nekaterih tihih razočaranj se je prikazal Rafael. »Kako je dober,« si je dejala. S to sodbo na jeziku se ga je oklenila z vsem srcem. Polagoma se je zavedala, da življenje ni tako, kakor ga je sanjala. Morala je delati, otroci so prinesli bolečine in skrbi. Mož ni bil slab, ni grdo ravnal z njo, a tako angelsko dober, kakor si ga je v deklištvu zamislila, ni bil. Bil je človek. V njen obraz se je zarisala bridka poteza razočaranja. Včasih se ji je zdelo, da se je sreča že zrušila in sesula v prah in pepel. Zavedala se je, da je življenje tako in da nikoli drugačno ni bilo, različno od sanj. Vdala se je. V tej resignaciji je doživela nekaj najlepših trenutkov. Poteza bolestenega, sebi in drugim očitajočega, je ostala. To potezo je še mož opazil komaj tedaj, ko je bil tudi on razočaran in je videl v slednjem človeku sovražnika. To ga je dražilo. Ali je razočarana tudi ona? Razburil se je:

»Zakaj imaš tak obraz in oči? Kaj ti je?«

Dolg pogled in mirna beseda: »Vedno sem bila taka.«

Rafael je mislil: v prvih letih zakona ni bila taka. Molčal je in prenašal njen obraz. Zbolela je in njemu se je zdelo, da imajo njene oči še bolj užaljen in razočaran izraz. Ni se motil. Bila je v resnici globoko razbolena. Ogoljufana za upe, za življenje. Bolj ko so ji pešale moči, bolj je rasla ta zavest. Od dne do dne. Včasih ni mogla prenesti besed ne pogledov svojega moža. Ponoči jo je bilo strah, vendar je bila vesela, da si je mož vsak večer postiljal v svoji sobi. Neredno je obrnila glavo v zid in na vse njegove besede molčala.

To je Rafaela jezilo in vznemirjalo. Hotel je, da bi govorila, mu očitala. Ugovarjal bi ji, povedal, kaj misli. Hude besede bi ji dejal, zrak bi se izčistil. Tako pa je ostalo strašno, vzdušno med njima. Saj se zadušita. Stal je na vratih, a ona ga je gledala, samo gledala. Hotel je, da bi zavpila, zahtevala, zajokala, očitala. Bila je mirna. Oči so pričale: vedela sem, da ne prineseš... Spregovoril je. Hotel je, da bi bil glas sirov; milo, proseče je zapel:

»Rezi, nisem ti prinesel. Ni denarja...«

Ni se začudila. »Saj se mi je zdelo, da nič ne bo.« Kako se ji je moglo zdeti? »Kaj si prinesel v kuhinjo?«

Slišala je skozi steno. Ali je opazila tudi, kako dolgo je stal v sosednji sobi in ni

vstopil? Ali je vedela za njegovo misel? Pretreslo ga je. Segel je z roko v konico brade, ustnice so mu vztrepetale.

»Oglje sem pobral na cesti.«

»Pa kaj ti bo oglje?« je gledala v strop.

»Ali ne rabimo kuriva? Manj drv pojde.«

»Oglje je nevarno; lahko se zastrupiš. Pazi!«

»Ogljikov dvokis,« je pomislil Rafael. Pomislil je tudi na kemično formulo. Znal jo je; to ga je napravilo deloma zadovoljnega. Iznova je segel z roko v konico brade. Nekoč je bral v dnevniku: »Naveličana življenje. Starejša zakonca Peter in Ana Humar sta se naveličala živeti in vzajemno sklenila, da zapustita to solzno dolino...« Fej, kako ostuden je časnikiarski humor! Ali je smeha vredno, če sta dva zaprla okna, postavila v sobo posodo z ogljem in zaspala... Zjutraj so ju našli mrtva. Rafael se je čudil: notico je po dveh letih znal skoraj na pamet.

Na mah je vstalo v njem vprašanje, ki ga ni mogel zadržati: »Rezi, ali bi ti umrla? To se pravi... ne ti sama... ampak z menoj... oba hkratu...«

Žena je okrenila glavo. Gledala ga je za minuto dolgo nepremično, nato je jeknila: »Rafael, odkod ti prihajajo takšne misli?«

Kaj naj ji reče? Odkod? Bile so pač v njem. Vzroka ne more vedeti. Če bi ne bila v to pripravljena oba, bi bil eden izmed njiju morivec. Žena ga je videla do mozga.

»Obljubi mi,« mu je dejala, »da ne boš kuril z ogljem. Saj bom kmalu vstala.«

Rezina beseda, da bo ozdravela, je navdala Rafaela z upanjem. Vse bi ji bil obljubil. Če je bila bolna, je bilo življenje nemogoče. Vztrepetalo mu je srce.

»Če ozdraviš, bo vse dobro. Tudi z denarjem bomo lažje izhajali.«

Ženine oči so imele tak blesk kot nikoli doslej. Ali se je tiho zavedala, da je mož potreben večje tolažbe kakor ona. »Potrpi, vsak dan bo bolje.« Tega ona sama ni verjela. »Ko prejmeš pokojnino, plačaj stanovanje!«

»Že prav, že prav,« je odgovarjal Leban nestrpno. Čutil je, kakor da iz ženinih ust pada skrb dvojno na njegovo glavo.

»Ali si plačal zdravnika?«

»Da, da,« je Rafael nervozno segel v brado; sive kocine so mu ostale med prsti.

»Ni mi treba več zdravnika... Čutim se boljše.« To je dejala radi tega, da bi mož ne trosil zanjo denarja. »Čevljarju moraš plačati; mesarju, mleko...«

»To se po sebi razume. Ne skrbi!«

Molčala sta. Žena je obrnila oči od moža. Spoznala je, da ga pogovor o dnevnih skrbi vznemirja, vedela je, kaj ga najbolj peče. Počasi, kakor da se dotika bolečega mesta, je spregovorila.

»Ne bodi hud, če rečem. Rabil bi denarja, vem. Koliko, da bi bili... na nogah?«

Rafael je zaupal ženinim očem, ki so ga gledale otroško odkrito, ni mogel lagati.

»Toliko, kot dobim za en mesec...«

»Toliko?«

Ženi je izprva zastala sapa. Iznova se je zavedela. Spomnila se je, kar bi možu nikoli ne prišlo na um.

»Obrni se na Božidara! Pomagala sva mu, zakaj bi on naju ne podprl?«

Če bi se bil spomnil Rafael na to prvi, bi se mu zdela misel brezupna. Ženina beseda ga je navdala z vero. S sinom si nista dopisovala. Bila sta si daljna, daljna. Vendar si je v tem hipu že drugič v življenju očital, da je on to zakrivil. Na ženitovanje ga sin ni vabil, iz časopisa je izvedel, da je že poročen. To ga je dvojno težko zadelo, z ženo nista omenila sina nikoli več. Če ga je kdo izmed znancev vprašal po njem, je malomarno zamahnil z roko. Zdaj je bilo to že daleč; žalitev je prebolel. V stiski se je njegova misel z vso težo oprla nanj. V duhu si je že naslikal presrečno svidenje.

»Štiri stotake... da bi bilo povrnjeno tudi za vožnjo...«

Poglobila sta se v sanje o denarju. Sin ne bo zahteval, da mu povrneta posojeno vsoto. Dolgove bodo plačali. Rezi ozdravi, življenje pride iznova v prešnji tir. Treba je iti takoj ali počakati do zadnjega. Saj nima denarja za pot...

Rafael se je prebudil iz misli. »Nekdo trka.« Bil je nejevoljen, da ga motijo v sanjah. Nemilo ga je spreletelo: »Kdo je?« Bal se je upnikov... Vrata na stopnice so bila odprta. V kuhinji je stal dolg, bled okostnjak.

»Dober dan, gospod Roman!«

Ta je bral na Rafaelovem obrazu: »Ali motim? Pridem drugič...«

Lebanu ni bilo ljubo, a je neugodje zaprl v sebi. Zaprl je vrata in ponudil stol. Roman Sarsani, Napolitanec, stanovalec v pritličju prizidka. Železničar; okupacija ga je bila prinesla, tam je ostal. Prva leta je bil vpisan v socialistično organizacijo; tega se ni rad

spominjal. Zdajci je nosil na prsih znak: snop in sekirico. Kadarkoli je Rafael govoril z njim, so mu uhajale oči na sekirico. Kakor pod čarovnikovo palico se je pretvarjala pred njegovimi očmi in mu prebujala mrščavico po telesu. Črne srajce, čepice s čopi, črni lasje, suhi obrazi, zastavice z mrtvaško glavo, puške in kolci, »eja, eja, alalá« in »Giovinezza«. In za vsem tem se je dvigal ogorek s pogorišča »Balkana« in rasel v ogromno goro. Hišne preiskave, aretacije... Venomer se je tresel: zgrabijo ga na cesti in ga zaprejo v ječo. Radi česa? Radi tihe misli, ki mu je v polglasni besedi rada ušla z jezika. Najbolj je trepetal pred hišno preiskavo. Že desetkrat se je bil pripravil nanjo. Cesarjevo podobo je bil že zdavnaj vrgel na ogenj, slovensko trobojnico je bil skril. Drugič jo je potegnil iz skrivališča in sežgal v peči. Zdelo se mu je, da noče goreti in so njene barve večno žive. Skril je bil celo podobo dr. Lavriča, izrezek iz lista. Ko je četrtič čistil svoje predale, ga je vrgel z ostalimi časopisnimi izrezki na žerjavico. Tako si je delal hišno preiskavo za hišno preiskavo in izločil vse, kar je bilo po njegovi misli nevarnega. Ustavil se je pred usposobljenostnim izpričevalom. V njegovem ozadju je bil v zelenkasti barvi rahlo natisnjen dvoglavi avstrijski orel. Tega ni odstranil. Izmisлил si je izgovor, če ga zalotijo, a si v duši ni dal miru.

Kljub strahu in odporu, ki ga je čutil do snopa in sekirice, mu je bil ta Napolitanec iz neznanega vzroka ljub. Ni mu vzbujal mržnje ne strahu. Celó neko prijateljsko čuvstvo ga je vezalo nanj. Morda radi njegove bolezni. Nad južnjakom se je bil maščeval ostrejši in vlažnejši sever, dobil je jetiko in romal od doma v bolnico in iz bolnice domov... Okreval je in v jeseni iznova zbolel. Zdajci je bil že v tretje nekaj tednov doma. Pri železnici je bil izgubil službo. Njegova žena je bila Slovenka, Cila; četrtega otroka je nosila pod srcem. Delala je čudeže; preživela je sebe, otroke in moža, kadar so ga ji na videz zdravega vrnili. Pol leta niso plačali najemnine, krčmarica je škilila v snop in sekirico, njen mož je dejal: »Vsaj nam ne bodo vzeli koncesije; poročemo: tako in tako... Kdo drugi pride v ta brlog stanovat!«

Rezi je ponudila otrokom nekatere ostanke; Rafael jim je bil naredil igrače. Tako so

si postali dobri znanci, skoraj prijatelji. Roman je prinašal kupe listov, posojal jih je Lebanu, ki se je dolgočasil, a v kavarno ni mogel. »Ali se ne bojite jetike?« je vpraševal Roman. In ta: »Ne bojim se ničesar.« Rafael je rad poslušal Romanovo pripovedovanje o bitkah na Monte Grappa, o Neapelju, o Vezuvu, le o stranki ne. Nekoč ga je Roman vprašal: »Ali niste vpisani?«

»Bil sem vpisan v sindikat,« je odgovoril. Pristavil je: »Star sem... to je za mlade...«

Roman je pogosto začel razgovor o novem času; pri tem so se mu v neznanem ognju bliskale oči. Postal je tako prevzet, da ga je zagnal kašelj. Ta bolni človek je umiral z družino, a tega še opazil ni. Bral je liste in gorel od navdušenja.

Samo enkrat bi bilo med njima skoraj prišlo do preloma. Leban je omenil sredi razgovora: »Z Vašo ženo ne morem govoriti italijanski, dokler se zavedam, da je Slovenka.«

Napolitanec je zagorel, vendar je ostal miren v besedi, s pogledom uprtim v Rafaela:

»Tudi ona rada govori tako... slovenski. Tudi otroke je naučila nekatere besede. Ne pomaga, da sem ji prepovedal.«

V besedi »slovenski« je bilo nekaj zaničujočega; še v glasu in na izrazu usten. »Za barbare nas imajo,« je pomislil Leban. Nekaj grenkega je naraslo v njem in mu narekovalo besede:

»Nič čudnega. Njihov materin jezik je slovenski...«

Jetični obraz je postal zaripel, mišice na njem so trepetale ko vzmeti, oči so zaplamele.

»Tudi Vi boste morali govoriti italijanski... Zdaj ste v Italiji...«

Takega odgovora Rafael ni pričakoval. Pognalo mu je rdečico v obraz, dvignil se je in razburjen trepetal.

»Gospod Roman, odločno ugovarjam! Tega ne morete zahtevati od nas!« Vzel je časopise, ki jih je bil že položil na mizo, in jih vračal. »Tu imate, gospod Roman! Ljubim svoje prav tako, kakor ljubite tudi Vi svoje. Ostaniva vsak pri svojem...«

Napolitanec je bil iznenaden. Postal je bled. Lebanu ni hotel žaliti. Vendar je govoril tako kakor je mislil; ne drugače.

»Ali sem Vas užalil, gospod učitelj?« je položil časopise na mizo. »Hotel sem reči: niste v Avstriji.« Njegov glas je postal še

milejši: »Gospod Leban, zavedati se morate, da niste več v Avstriji...«

»Zavedam se,« je Rafael iznova sedel. Zdajci ga je bilo razburjenja sram. »Če se kdo dotakne mojega narodnega čuvstva...« Da obrne pogovor v drugo smer, ga je vprašal po zdravju...

To je bilo že pred meseci. Videti je bilo, da sta oba pozabila na to. Leban se je Romana vselej razveselil. Najbolj radi časopisov. Bral jih je ženi ter ji sproti prevajal v slovenščino. Le tega dne mu ni bil ljub. Časopise je sprejel hladno in jih položil na mizo. Gledala sta se nekaj hipov, kakor da imata polno srce, a ne moreta spregovoriti.

»Čez tri dni bo narodni praznik.«

Veselje je bilo v Romanovem glasu in na njegovem upalem obrazu. Podoben je bil človeku, ki ima prepolno srce; mora razodeti, kar ga teži.

Iz Lebana je silila grenkost. Njegove oči se niso odmaknile od znaka v Romanovi gumbnici.

»Narodni prazniki in narodni prazniki, a ljudje nimajo kaj jesti.«

Napolitanec se ni zmenil za Rafaelove besede, govorilo mu je srce.

»Poslali so mi dva stotaka podpore... Kar na lepem — dva stotaka... Moja žena bi morala noč in dan garati zanje... tu pa kar na lepem...«

Veselje je bilo otroško. Oči so se svetile, celo rdečica je bila na obrazu, roka je drgnila ob roko. Rafael tega veselja ni mogel razumeti. To je Roman občutil. Bil je radi tega nekoliko prepadel. Spomnil se je in vprašal: »Pa Vaša žena? Je slabša?«

»Ista,« je odgovoril Leban mračno. In ni vedel, kako se mu je izmuznilo skozi stisnjeno grlo: »Čez tri dni dobim pokojnino. Dotlej nimam niti stotinke.«

Napolitanec je ves zaživel. Zdajci je mislil, da je razumel Lebanovo nejevoljo. »Vi nimate denarja? Ali hočete stotak? Ne branite se!«

Ponudba je bila odkrita. Pred Rafaelom je stal zdajci ta človek v prijateljski luči. S težavo je spravil iz sebe:

»Stotaka nočem. Toliko, da bi se peljal do sina... On mi bo pomagal...«

Čez pol ure je Rafael prinesel ženi toplo krepčilo. »Napolitanec mi je posodil. Dobil je podporo. Tudi za vožnjo v Trst imam...«

Žena je odvrnila: »Glej, da mu vrneš!«

(Konec)

NA PRELOMU

FRANCE SELJAK

5.

Rafael je priporočil ženo Cili. »Saj se nič ne bo zgodilo.« Kupil je povratni vozni listek, ostalo mu je nekaj drobiža. V vlaku se je še enkrat prepričal, če ima osebno izkaznico s seboj... Gledal je skozi okna. Polja, polja... Posušena in obrana stebila koruze, murve ob robovih njiv. Sadni vrtovi. Razvaline po vojni poškodovanih, nepozidanih hiš. Gozd in grmovje, skale, skale... Drzni takt železnih koles. Soča se je razširila čez ves prod, v jesenskem deževju vse zablatila. Razdrt most... Vojaška pokopališča z belimi kamni. »Zakaj so umrli ti ljudje?« Ob progi je stala cerkev, zvonovi so klenkali. Tovarne... Nato Kras. Vlak je tolkel, kakor da si sproti dela pot skozi zaseke. Devin. Morje... Oko se ni moglo nazreti širokih vodá. Lebara je ta pogled vsega prevzel in opijanil. Vrnil mu je pogum in veselje. Spomnil se je na sina, niti za hip ni podvomil v svoj uspeh. Zazdelo se mu je celo, da ni prišel radi drugega, kakor da vidi morje.

V divjem mestnem vrvenju se je zopet streznil. Izginilo je morje, med hišami je občutil omotico. Vse sivo, prašno, ropotajoče, sovražno. Bil je žejen. Preštel je drobiž. Iznova ga je stisnil v klešče dvom, da ne bo ničesar opravil. Hotel je potolažiti svojo vest. Hitel je, da se čimprej prepriča, ali je sin doma. Morda je zbolel, morda je umrl medtem... Prevzelo ga je. S tresočimi se nogami je stopil v vežo visoke, rjave hiše. Obstal je pred vratarjem, ki je čevljaril v lesenem zaboju in gledal iznad očal.

»Ali ne stanuje v tej hiši neki Leban... namreč moj sin?«

»Tretje nadstropje.«

Leban je hotel še nekaj vprašati, čevljarju se je mudilo nabijati podplate. Odšel je. Občutil je omotičnost, utrujenost. Tri nadstropja; zdelo se mu je, da leze v babilonski stolp. Zazrl se je v tablico iz medi: »Deodato Leban«. Začudil se je. Božidar Leban? Ali ni prišel prav? In si je razložil Božidar — Deodato. Ni mogel verjeti. Grenek nasmeh mu je spreletel ustnice. Nekaj gnusnega mu je vznemirjalo srce. Hotel se je obrniti na

mestu in oditi. Premislil je. Saj on ga ne more soditi... Ali se ni tudi on vpisal? Pozvonil je.

Na pragu se je prikazala majhna, belopolta, debelušna ženska. Njene oči so ga premerile od prašnih nog do redkih, sivih las na vrhu glave. Hotela je vprašati: »Kaj želite?« Prehitel jo je.

»Božidar Leban? Njegov oče sem... namreč oče Božidara Lebara... Deodato? Če je to on... rad bi nekaj besed...«

Njegove besede so bile tako plašne, tako zmešane, da ga ženska ni razumela. Stopila je za pol koraka bliže, ga premerila še enkrat in sklopila eno oko.

»Kaj? Kaj?« ga je vpraševala italijanski.

Rafael Leban se je zmedel še bolj. Ali je naredil kako neumnost? Drobnost je mendlal z nogama in izbral italijanske besede:

»Božidar Leban... če je doma... Jaz sem njegov oče...«

»Ob eni uri...«

Ženska je zaprla vrata. Leban je stal in gledal v okence iz medi, ki se je svetlo oziralo vanj. Torej je razumela: Božidar — njegov sin... Zakaj mu je zaprla vrata, če ga je razumela? Očetu? Ni mu dala roke: »Jaz sem njegova žena. Sedite!« Ponudila bi mu kozarec vode, bil je žejen. Mogoče, da je bila to služkinja... Treba bo čakati do ene. Deodato! Moj Bog, Deodato! Kdo ga je krstil na to ime? Skozi vrata je slišal klic otroka: »Mama, mama!« Vnuk! Bila je ona...

S težkimi koraki je odšel po stopnicah. Stopil je na ulico in zablodil po pločniku. Kam naj se dene? Izložbe ga niso zanimale. Vse mračno, grdo... Hodil je po ulicah pol ure, zdelo se mu je, da hodi pol večnosti. Iznova je preštel drobiž. Stopil je v kavarno, naročil pijačo in gledal skozi okno. Valovi ljudi so hiteli mimo. Vpraševal se je: »Kam vsi ti ljude tako hitijo?« Zdaj zdaj mu je stalo pred očmi: Deodato. In iznova ljudje: vsak izmed teh ljudi ima svoje opravke, denar, bolečino in skrbi.

Poldan... Mladež je šla iz šole. Smejale se je razposajena, obstajala ob izložbah, pred reklamami kino-gledališč. Pomladilo se mu je srce, ko jih je zagledal; nasmehnil se je. Veseli spomini iz šole, sami veseli, vse grenkobe je bil pozabil, razen zadnjega... Na ulice so se usipavali nameščenci iz trgovin, tovarniški delavci, uradniki in stroje-piske. Vrvenja ni bilo konca... Ena ura...

Leban se je dvignil. Želel je, da najde sina na cesti ali na stopnicah. Ni ga našel. Rjava hiša, visoke stopnice. Tablica iz medi: Deodato Leban. Za hip si je vroče želel, da bi za temi vrati ne našel sina. »Oprostite, pomota!« Pozvonil je.

Odprla je ista ženska kot predpoldnem. Le bele avbice ni imela na laseh, ki so bili našgani v valovite črte. Vprašala je, kakor da se več ne spominja: »Kaj želite?«

»Božidar... Dejali ste prej, da ob eni uri... Njegov oče... tako recite...«

Gospa ga je pogledala razprto, odprla polovico vrat in se ozrla.

»Dato! Tu je že v drugič nekdo, ki pravi, da je tvoj oče.«

Božidar je stal na drugem koncu temnega, ozkega hodnika. Oče je videl, kako se ga je večji otrok oklenil okrog nog, drugega je imel v naročju. Da, bil je on! Ista postava, rdečkasti lasje, neopredeljivi pogled. Stal je okamenel in gledal naravnost vanj, ki je bil nepremičen ko soha. Rafael se je nasmehnil in hotel stopiti bliže: »Darko! Ne poznaš me več? Pozdrav od matere!« Sin ga je prehitel. Iztegnil je bil glavo, oči so mu zablišknile.

»Kakšen oče! Zapri vrata, Irma! Zapri vrata!«

Vrata so se zaprla, ključ je zarožljajal. Deodato! Božidar ga je on imenoval in bi nazadnje ne zameril, če je spremenil ime. Poročil se je z Italijanko — kako bi mogel ukazovati njegovemu srcu! Gospa Cila ima bolnega Napolitanca za moža, a se radi ljubezni ne pritožuje. In če bi tudi govoril z njim v tujem jeziku, bi ga sicer bolelo, a bi mu bil za besedo »padre« stokrat hvaležen. Tako ga je bil zatajil, kakor da ga nikoli ni bilo. Stal je na mestu in pozabil, po kaj je prišel. Ni mu bilo za denar, kakor da ga nikoli ni pričakoval ne potreboval. Če bi odprl sin vrata in ga poklical: »Oče!« — bi mu dejal: »Ne po denar, po to besedo sem prišel.« Tako pa je zvenelo kot udarci kladiva po glavi. »Ma che padre! Irma, chiudi la porta!« Strahotno je plesalo pred njim, vse pomešano: Deodato, nezaupna Irma, »chiudi la porta«, rožljanje ključa. Bilo mu je jasno, stokrat jasno, tisočkrat jasno: zavrgel je rod in jezik, očeta in mater. Žgoča resnica, ki jo je doživel in spoznal v največjem trpljenju, ga je rezala v dušo. Tega sina je on vzgojil. Prišlo mu je, da bi bil jokaj, a je nenadoma

vse potlačil vase. V njegovi duši se je rodil srd do sina, ki se je sam izločil iz rodu, zatrl čuvstvo do roditelja. Zgrabil bi ga za vrat in butal njegovo glavo ob steno, da bi škropila kri...

Udaril je s pestjo po vratih, da je zabobnelo: »Prekleti! Prekleti! Sramuj se v dno duše, prekleti!« Občutil je, da bo padel na tla; moral se je osloniti na zid. V stanovanju je bilo vse tiho, kakor izumrlo. V hipu je zbral moči, se odtrgal, šel po stopnicah oropan vsega, žalosten in razsrjen, palica je pela: »Prekleti, prekleti...« In še kolesa vlaka: »Prekleti, prekleti...« Kri v sencih: »Prekleti...«

6.

Leban se je vrnil domov. S filozofsko mirnostjo je gledal na svojo bolečino. S smehljajem je stopil do žene, ki je menila, da bere dobro vest na njegovem obrazu. V prvem hipu. Nato je opazila v njegovih očeh vihar in se preplašila.

»Kako je z Božidarom?«

Rafael je mislil, da je po poti že vse prebolel. Zdajci je nenadoma planilo v drugič iz njega. Povedal je v dveh besedah, vrgel klobuk v kot in za njim palico. Stisnil je pesti in hodil vzdihovaje po sobi, kakor da mu hoče raznesti prsi.

Žena je strme gledala. Ko je razumela besede, ni razumela dejanja. Končno se ji je zazdelo, da je razumela tudi dejanje, tedaj se je pomračila. Obraz se ji je krčevito stisnil, solzá ni bilo. Obrnila je obraz k zidu. To je bilo možu ljubo. Zdajci ni bilo treba gledati njenih oči, odgovarjati na njena vprašanja.

Rezi je poslušala moževo mirno hojo. Iz kota v kot. Pobral je palico in klobuk, oboje je položil na stolico. Še njegova težka sapa je bila slišna. Odšel je in dolgo hodil po svoji sobi. Slišala je šumenje papirja. »Kaj vedno urejuje, kaj neprestano zažiga na ognju?« Nekdo je potrkal. Roman je prinesel liste. Besed ni razumela.

Roman je bil tistega dne ves prepadel. Darovana stotaka ga nista nič več tako veselila. Počutil se je slabšega. Rafael ga je tolažil, da je krivo vreme. Da, vreme! In je vprašal Roman Rafaela, če je dobil sina. Dobil, kajpada! Denar mu vrne naslednjega dne. »Že prav. Iznova bom moral iti v bolnico.« Nehote, kakor da ga preganja zla

misel, se je izvilo iz Lebara: »Ali je vredno živeti?« To vprašanje ni bilo namenjeno tujcu, Rafael se je vprašal sam. Oni se je zamajal. Globoko, podzavestno je že mislil na to. Tresel se je pred nečem, imel je solzo v očeh. Nikoli bi ne bil tega razodel živemu človeku, zdaj je zinil:

»Gospod učitelj, tudi jaz tako mislim, ni pravice... Kri sem prelil... Ali veste, kaj je to? Bil sem v prvih vrstah, na cesti in pri delu, vedno tik za zastavo. Nekoč so me socialisti hoteli pobiti: 'Izdajavec!' Vidim, da je na zemlji prostor le za zdrave, močne. Zdravi lahko korakajo za zastavo, pojo, bolni ne morejo... Kaj sta dva stotaka proti temu! Zopet sem bolan. V bolnico in zopet domov... Okužil sem ženo, okužil bom še otroke. Umrli bomo po vrsti... Prav govorite: ali je vredno živeti?« Požrl je slino, kakor da ga govor neizmerno črpa, nato je nadaljeval: »Skrite imam neke praške. Veronal. Trije so za smrt dovolj, imam jih šest... Že stokrat sem sklenil, nisem imel moči. Zato je treba imeti moči, poguma... gospod Leban...«

Prenehal je razburjen, z rdečico v obrazu, roke so mu mahale. Besede so bruhale iz njega. Zdajci se je šele zavedal, da je sploh govoril. Rafael je stal s široko razprtimi očmi pred njim, objel bi ga bil kot brata ali sina in ga privil na prsi. Ali sta enako mislila, enako trpela? Roman se je splašil. Imel je občutek, da je v svoji odkritosti storil greh.

»Oprostite, gospod Leban! Naj bo, kakor da ni bilo izgovorjeno... Meša se mi. Naj bo pozabljeno... gospod...«

Rafael mu je segel v roko. Gledal je, kako je izginil skozi vrata in odšel po stopnicah. Slišal je klic: »Ata, ata!« Veronal! Vraga, ta človek ima otroke... Zamahnil je z roko. Kaj to njemu mari! Kaj ga zanima življenje drugega, smrt drugega, usoda drugega!

Stal je ob oknu kuhinje in strmел na dvorišče. Ob mizi sta sedela dva molčeča pivca. Mislil je nase, mislil je na Romana. Videl ga je, kako je šel čez dvorišče. Visok, a upognjen, kakor da težko nese breme življenja. Ali se je odločil?

Upokojenec je stopil na stopnice: »Gospa Cila!«

Ta je prišla iz kuhinje in brisala roke v ruto, ki ji je visela od pasa. Suha, blede; njene oči so zrle vprašujoče.

»Le besedico, gospa,« je pošepetal. »Vaš mož skriva veronal. Da si kaj ne naredi.«

Ženska ni vedela, kaj je veronal. Prestrašena je tlesknila z rokama in vzkliknila:

»Moj Bog, kaj pa je to?!«

»Veronal je — zdravilo, a je tudi strup... Oprostite...«

Po tem dogodku je postal Rafael silno nemiren. Nesel je ženi večerjo in jo postavil na stolico. Še je imela obraz obrnjen k steni. Odšel je. V kuhinji je prisluškoval, kaj se godi spodaj. Otroški jok, govor moža in žene, nato je bilo vse tiho...

Ni vedel, kdaj je zaspal. Moralo je biti zelo pozno... Zjutraj je bila njegova glava težja kakor poprej. Tiščalo ga je v sencih. Zdelo se mu je, da ga spočeta misel z muko razganja in se ne more poroditi.

Žena ga je gledala brez nejevolje v očeh. Občutil je, kako je nasproti nji trd, krivičen. »Klada brez duše«, jo je imenoval v mislih; skoraj mrzil jo je. Želja, da bi oba umrla, se je iznova z večjo silo porodila v njem. Da bi se je otresel, je letel iz sobe, iz kuhinje...

Na stopnicah je videl Romana. Bil je pravkar namenjen k njemu; stal je obrnjen proti ženi, ki se je šibila objokana na pragu. »Bruhnil bom kri,« ji je grozil. Romanove trde, očitajoče oči so premerile Lebara:

»Vi ste povedali moji ženi tisto o veronalu.«

Upokojenec je stal in gledal. Oskrunil je bil zaupanje prijatelja. Tajnost, ki je človek nikomur ne razodene, je izdal. Romanov pogled je bil uničujoč. Rafael je bil obsojenec.

»Jaz se v Vaše stvari ne vtikam, gospod Leban...«

Obrnil se je in odšel po stopnicah. Rafael je gledal za njim. Zdelo se mu je, da je zbrodil njegovo dušo, ki se je skalila in se ne bo več učistila... Stopil je v kuhinjo. Hotel je bil nekam iti, ni vedel, kam. Pred njegovimi očmi je plesalo njegovo osleparjeno življenje. On nima pravice posegati v življenje drugih, a s kakšno pravico smejo drugi posegati v njegovo življenje. Ali nima po tolikih letih dela pravico do brezskrbnega življenja, do lastne hišice, do osebne svobode, do materinega jezika, do sina in žene? Na prelomu dveh dob je vse izginilo v prepad in se ne prikaže nikoli več...

Objela ga je taka bolešt, da je planil kvišku... Nastal je mrak. Prižgal je luč. Begal je po kuhinji. Nečesa je iskal. Kaj? Oglje... Nasul ga je v pločevinasto skledo. Posodo z ogljem je držal pred seboj: ali je že sklenjeno? Ali je že dokončan zadnji boj? Kdo ima pravico posegati v njegovo življenje? Nima biblije, da bi pogledal vanjo? Toda... Ali ni Bog neskončno moder in usmiljen?

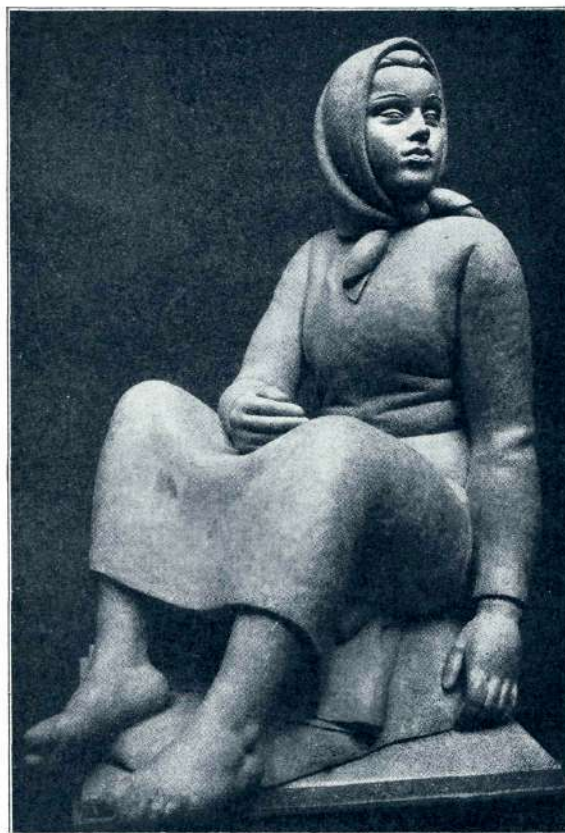
Vztrepetal je. Ali skuša Boga? Če dvomi, je že grešil. Zdaj ni več časa za to. Na ozki brvi se ni mogoče obrniti. Treba je dalje... »Hladnega razuma!« si je klical. Zaprl se je v sobo, da je laže mislil.

Hotel je pregledati še enkrat vse papirje. Da bi po smrti ne mislili, da je bil tako... Ne, tega ne! Škoda, da nima več trobojnice; naj vidijo, kakšen je bil! Imel je hladnejše račune... Naslednjega jutra mu izplačajo pokojnino... Zadnjo... Dvojna najemnina... ena najemnina in pol. Lahko bi vprašali: »Zakaj ena najemnina in pol?« Tega ne sme povedati. Torej dve! Nato: mesnica, čevljar, Romanovo posojilo, pek, mleko... Štel je na prste, računal v mislih... Prižgal je luč, vzel svinčnik in papir in pisal. Dolgovi plačani do stotinke, ostanek: dve cigari, porcija gnjati, steklenica boljšega vina... Tega si je že dolgo želel. Še razbojnikom dajo na zadnjo uro, česar pozele.

Na poseben listič je zapisal: »Ne dolgujem niti stotinke. Iz skupička za ropotijo v stanovanju naju pokopljite in nama po možnosti postavite skromen spomenik. Sina ni treba obveščati o smrti. Če sem koga žalil, ga prosim odpuščanja, tako odpuščam tudi jaz vsakomur, ki mi je kaj slabega storil, kakor naj mi bo Bog milostljiv.«

Besedo spomenik je pozneje prečrtal. Ostalemu se je nasmehnil... Zaspal je, ko so petelini že peli. Sanjal je, da je kadil cigaro, ki mu je užgala posteljo; gorel je v plamenih. Prebudil se je: solnce je že sijalo nanj.

Naglo je vstal in se napravil. Neznano se mu je mudilo. Preden so odprli banko, je hodil po ulici. Denar je zgrabil krčevito. Hodil je v mrzlici, bal se je, da do večera vsega ne opravi. Žena mu je prigovarjala: »Plačaj dolgove!« Odgovarjal je mehansko: »Že prav.« Gospa Cila je dejala: »Saj se ni tako mudilo.« Čevljar je prav tako menil: »Saj ne boste še umrli.« Imel je občutek,

TINE KOS: PASTIRICA. 1927

kakor da se tega dne vsi ljudje branijo denarja in se čudijo, da jim plačuje. Popoldne so visele po ulicah zastave za praznik naslednjega dne. Reda vajeni Leban je pomislil, če dela prav, da na predvečer slavnosti...

Približal se je večer. Rafael je bil ves v omotici. Ko je šel zadnjikrat domov, se je ustavil na stopnicah, da bi poklical Romana in ga prosil odpuščanja. Premislil se je... Ves čas se ni hotel ustaviti, da bi ga ne prevzele drugačne misli. V sobi je položil vsako stvar na svoje mesto. Pobrisal je celo prah.

V mraku se je začel tresti. Ali je omahoval v duši? Ali se je upiralo telo pred tistim, kar ima priti? Sedel je v mraku, roke so mu visele ob telesu, glava mu je klonila na prsi. Z vso silo se je premagal in se pognal kvišku. Vzel je gnjat, odprl steklenico vina. Vse skupaj je odnesel k ženi na ponočno omarico. Ni pozabil cigar ne vžigalic.

Primaknil je stolico k postelji in sedel. Posilil je humor, kakor da je sedel za ženitovanjsko mizo. Žena se je začudila smehu, gnjati in vinu.

»Kaj pa je to?«

Razlagal ji je v smehu kakor otroku. »To je gnjat, to je vino, to je kruh in to so cigare. Vzemi gnjati! Čakaj, da ti nalijem.«

Rezi se je čudila. Odkod to? Dejala je: »Danes se čutim slabšo. Če bo tako... bi poslali jutri po duhovnika...«

Rafaela je strahovito zadelo, v hipu mu je ugasnil smeh. »Jutri po duhovnika?« Nekaj žgočega je planilo v njegovo zavest. Ali si bo nakopal krivdo na svojo dušo? Naglo ko sršena je odgnal to misel.

»Ti! Jej! Šibka si! To bo minilo.«

Rezi ni vedela, če bo mogla jesti, le njene oči so hlastno požirale. Bilo je ob rdečkasti svetlobi luči tega večera tako lepo v sobi, da ji je igralo srce. Dvignila se je na postelji. Vzela je gnjati in kruha. Pila je vino. Tudi mož je jedel in pil. Zdajci se mu je zdela njegova žena lepa in ljubka. Ne nagledal bi se je. Nečesa mu je bilo žal... Odganjal je misli...

»Ali si plačal dolgove?«

»Do stotinke.«

»Koliko je ostalo?«

Leban je pomislil. Ni si hotel z lažjo obteževati vesti.

»Vse imava pred seboj.«

Žena je trudno pomislila: »In kaj to pomeni?«

»Kaj to pomeni?« se je prestrašil njenih oči. »Še enkrat v življenju smeva biti vesela. Ne?«

»Da, smeva,« je dejala in se nasmehnila kakor iz notranjega zadovoljstva. Ali je bilo nekaj drugega za tem smehom? Nenadoma je položila gnjat in kruh na krožnik. »Ne morem več.« Roko je pritisnila na čelo. »Joj, kako sem omotena!«

»Lezi,« ji je prigovarjal Rafael in ji pomagal. »Odpočij si, nato boš zopet jedla.«

Nekaj milobnega je trepetalo na ženinem obrazu. Nekaj takega kot tedaj, ko je prvič ležala v moževem naročju. To je bilo že davnaj. Rafael je imel občutek, da se je radi nečesa strahotno pregrešil zoper njo. Padel bi bil na kolena... ni bilo mogoče. Njene oči so ga gledale venomer.

»Če ti ni ostalo denarja, kako bova živela?«

Ni ji bilo treba odgovoriti. Njene oči so gledale samo za hip, nato se je pomračilo vse. Pogledala je v strop. Obrnila je obraz v steno. Zdela se je, da se ne bo ozrla nikoli več. Izginil je tisti trenutek lepote, ki bi bil Rafaela skoraj zapeljal, da bi bil povedal

vse... Zdajci je mladost zatonila, praznik je ugasnil, nastopila je vsakdanjost, žena je bila taka kot prej.

Ugasnil je luč. V temi je gorel konec cigare kot luč lokomotive. Na dvorišču so kričali pivci, na kegljišču so kroglice udarjale druga ob drugo. Iz daljave se je slišal ropot voz. Skozi šum krčme in ceste je prodiral otroški jok.

Stopil je v kuhinjo. Na ognjišču je tlel ogenj, žerjavica je strmela vanj s stoterimi, žarečimi očmi. Zašel je v labirint, iz katerega ni našel izhoda. Iskal je poti, ni je bilo. Mogoče je bilo iti samo naprej, čez prepade... Nasul je žerjavice v dno skleda. Nanjo je vrgel oglja. Pokleknil je in pihal vanj, da je začelo prasketati... Iznova je stal, iznova mislil... Kadar stoji človek na poševni ploskvi, drsi navzdol, samo navzdol. Ali ni na tiho želel, da bi kdo vstopil? Ni ga bilo...

Pokril je skledo z vrečevino, da bi ne bila vidna žareča svetloba. Žena je bila obrnjena proti zidu. Postavil je oglje pod posteljo, vrečo je vrgel v kot. Zaprl je okno še tesneje in izpil kozarec vina. Postiljal si je na tleh. Žena ga ni vprašala, čemu ta večer ne spi v drugi sobi. Kaj bi ji odgovoril? Posluhnil je... Njeno težko, neenakomerno dihanje je slišal. Iznova se je zamajal, zašibile so se mu noge. Stopil je v svojo sobo in položil listič na mizo: »Ne zapuščam niti stotinke dolga...« Vrnil se je in legel. Prižgal si je cigaro...

Rafael si je bil zamislil vse to enostavneje, drugače. Mislil je, da bo legel pijan od vina, omamljen od sitosti in močne cigare, zaspal in se ne bo prebudil več. A zdaj je bil buden, buden, buden. Pokadil je cigaro do konca, prižgal drugo, spanca ni hotelo biti... Prisluškoval je šumu od zunaj, svoji ženi, tlečemu ognju, svojim mislim... Na dvorišču vedno isti prepir igravcev, na postelji vedno ista težka sapa žene. Izpod postelje se je slišalo prasketanje oglja. Čisto rahlo, a razločno... Žena posluša, vprašala bo, kaj to pomeni? Ali je morda spoznala in molči, molči... Strahotne misli so ga mučile. Od hipa do hipa bolj je bil uverjen, da bo smrt nastopila pri popolni zavesti in treznosti. Slišal bo njene stopinje, čutil bo objem njenih prstov na vratu in se jasno zavedal, da ga davi... Iz svoje šibkosti se je prestrašil, tega ni maral. Zaspati,

da... a tako, da bi čutil... Morda niti umrl ne bo, ker leži na tleh... umrla bo žena na postelji. Zaslišal je ženin vzdih, odmel je v njegovi duši ko jek. Postal je budnejši. Ali ne pošepetavajo ženske ustnice? Moli... Če žena spregovori, se bo odločilo...

»Rezi!«

Žena se je zganila; njen glas je bil komaj slišen.

»Kaj je?«

»Ali moliš? Prosim te, moli za dušo! Tudi za mojo.«

Rezi je obstala obrnjena s pogledom pol v strop, a pol v steno kot okamenela. Vonj po oglju je udaril Rafaelu v nosnice. Nato vonj po vinu in cigari. Bilo je, kakor da je nenadoma vse utihnilo in prenehalo živeti. Le žena je živela in on je živel. Ona dva, ki bi morala umreti. In se je vprašal, če je njen gospodar in njen sodnik; če ima pravico, da razpolaga z njeno dušo in z njenim telesom. Zasmilila se mu je. Ostanek cigare je vrgel po tleh. Oprl se je na komolce. V zraku je ležalo nekaj težkega. Kaj? Prestrašil se je. Ali je žena že za vedno okamenela, on pa je živ, živ? Hotel jo je poklicati. Ni mogel. Kaj — če se ne bo oglasila? Tedaj je zaslišal njen glas, ki je prišel kakor odrešenje iz globokega razmišljanja in doznanja, trdo kakor kladivo, a vendar božajoče.

»Rafael, čemu počenjaš to? Pojdi v svojo sobo! Saj je zadosti... da jaz... umrem...«

Mirno, z ljubeznijo in rahlim očitkom so bile izgovorjene te besede. Tako govori človek, ki nima ničesar več reči, ki je pretrpel vse, se izkopal iz sovraštva, minljivega v vseodpuščajočo ljubezen. Rafael je bil ob teh besedah okamenel, strl, v dnu svoje duše je blaznel. Rezi je videla do dna, globokeje kot do dna. Za vsako njegovo misel je vedela, za slednji njegov korak. Ni bilo mogoče več tajiti, zdaj je bilo mogoče samo priznati.

»Rezi!« je zapiskal njegov glas. »Re-e-zi!«

»Rafael!« je dahnila ona komaj slišno. »Kaj sem ti storila?« Bil je jok v njenem onemoglem glasu.

Mož je planil kvišku. Z enim sunkom je odprl vrata v sosednjo sobo, z drugim sunkom okno. Zrak je v valovih planil pod strop. Na oglje je vlil vode, da je zašumelo. Omahnil je k postelji in pokleknil. Lovil je

Rezine roke, ki so nepremične ležale na odeji.

»Re-e-zi, moja Rezi!«

A ona mehko, slabotno: »Saj bi bila umrla... kljub temu... Tebi pa ni treba... ti lahko živiš...«

»Mislim sem, da ne morem več živeti. Hudič me je zmotil. Božidar... Romano... in zadnji dnevi... Rezi, pogledaj me! Ali ti je slabo? Kaj ti je?«

Bil je skrušen do dna; zdajci bi bil za kazen rad umrl najgroznejše smrti, da bi opral svojo krivdo, dokazal svoje kesanje. Žena ni obrnila obraza k zidu.

»Teži me v prsih... glava me boli... Daj mi vode!«

Dal ji je vina. Pila je. Ostanek je zlila po odeji. Zgrudila se je na blazino in težko dihalo. »Odprti okno!« je prosila.

»Okno je odprto,« je stokal Rafael in se oklepajal njenih rok...

Nista slišala, da je bil medtem nastal na dvorišču nemir in šum. Rezki glas avtomobila zelenega križa je bil obupno odmel med hišami in se ustavil ob kegljišču. Nekaj kratkih povelj in pomirjajočih glasov, jok otroka...

»Gospod Leban... Leban!«

Nekdo je klical z dvorišča. Rafael je skočil k oknu. Gospa Cila je stala ob vozu in gledala kvišku. »Bruhnil je kri,« je povedala z jokajočim glasom. Tedaj se je ozrl tudi Roman, ki so ga pravkar peljali v voz: »Zbogom, gospod Leban! Živeli bomo, dokler bo mogoče... Bolje je tako... Pridite me obiskat.« Zdravnik je zabičeval bolniku: »Ne govoriti, ne govoriti!« Pene krvi so mu stale na ustnicah. Potisnili so ga v voz. Presunljiv brlzig. Avto je odpeljal z dvorišča.

Leban je pomislil: »Če bi me klicali, a jaz bi bil že mrtev... Bolje je tako. Živeli bomo, dokler...« Prisluhnil je toku ulice, utripom življenja. Objela ga je hvaležnost, da še živi, veseli in moč.

»Rafael! Rafael!«

Žena ga je klicala z zadnjimi močmi.

»Rezi, Rezi!«

Nagnil se je iznova nad njo...

Ko se je dvignil, je bilo že nastalo prvo jutro, oči so bile izplakane, sveča dogorela. Rezi se mu ni oglasila več. Gledala je s pol odprtimi očmi, mirna, mirna, kakor da prisluškuje prebujajočemu se jutru, šumenju življenja.